

# **רווקות מאוחרת בקרב נשים משכילות בחברה הפלסטינית בישראל**

עבודה לשם קבלת תואר מוסמך

פאטמה ע'אנם

העבודה מוגשת במסגרת החוג לסוציולוגיה של החינוך, בית הספר לחינוך,

האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים

תשרי התשע"ה/ אוקטובר 2014

## תקציר

מחקר זה עוסק בחוויית הרווקות המאוחרת בקרב נשים משכילות בחברה הפלסטינית בישראל. המחקר מתמקד בשלוש סוגיות: ראשית, חוויית הרווקות המאוחרת בקרב הנחקרות: איך הן עצמן תופסות וחוות את הרווקות שלהן; שנית, פרקטיקות ההתמודדות שלהן, לרבות "פרקטיקות הנגד" שבהן הן משתמשות כדי להשהות או לנטרל את הכוח הכופה של השיח החברתי והמגדרי, הגלוי והסמוי; הסוגיה השלישית נוגעת לזירות ולפעילויות שבהן מתאפשר לנשים שלא התחתנו למלא תפקידים חברתיים אחרים, להתקדם, ולעתים אף לזכות להערכה בחברה שהן חיות בה.

המחקר מבוסס על ראיונות עומק עם 12 רווקות פלסטיניות אזרחיות ישראל. לכל המשתתפות השכלה אקדמית. הראיונות נערכו בין ינואר 2010 לאוגוסט 2012, אז גילי המרואיינות היו מ-32 עד 45 שנים. בזמן שבו נערכו הראיונות תשע מהמרואיינות התגוררו בנפרד מהוריהן ושלוש מהן בבית הוריהן.

מעמדן של הנשים הפלסטיניות בישראל מושפע מהיותן חלק מהחברה הערבית הפטריארכלית ומהיותן חלק ממיעוט לאומי במדינת ישראל. מצב החברה הפלסטינית בישראל ומצב הנשים בתוכה, ההקשרים הדתיים החברתיים והפוסט-קולוניאליים, כמו גם השפעת ההשכלה על שינויים בתפקידים מגדריים, הם רקע הכרחי לבחינת תופעת הרווקות המאוחרת.

אף שבנושאי מעמד הנשים המוסלמיות, משמעות הבתולין, הפוריות, ומיניות האישה, נעשו עד כה מחקרים רבים וניתנו פרשנויות רבות, סוגיית הרווקות המאוחרת בקרב משכילות בחברה הערבית בכלל ובישראל בפרט כמעט לא נחקרה מנקודת הראות של הנשים עצמן.

מניתוח הממצאים עולים נושאים אחדים הקשורים זה בזה אודות הרווקות המאוחרת של משכילות בחברה הפלסטינית בישראל והם שופכים אור על חוויה זאת. הממצאים מלמדים שהרווקות עצמן וסביבתן תופסות את הרווקות שלהן כמצב זמני שלא בחרו בו, המאופיין באי-יציבות ואי-ודאות, ומשמעותו בעיניהם היא חיים לא אמיתיים, לא מלאים ולא מספקים, אי-התקדמות וקיפאון. המרואיינות תיארו את חיי היומיום שלהן במושגים של המתנה, המעוגנת בפרקטיקות שבאמצעותן הן משהות את מיסוד מצב הרווקות: הן נמנעות מלאמץ פרקטיקות שמסמלות השלמה עם מצבן, ומשדרות לעצמן ולסביבה שהן ממתנות לשינוי המיוחל.

במחקר הנוכחי משתקפת פרספקטיבה של תפיסת הזמן הלינארית, הרווחת בחברה הפלסטינית בישראל: רווקות מתמשכת של נשים נתפסת כסטייה מה"התקדמות" המצופה על ציר הזמן הלינארי, שבו מדומיינות תחנות קונוונציונליות, ולכן המשפחות מפעילות על הרווקות לחץ חברתי, שמהן מצפים שייצאו ממצב הרווקות, ויחזרו "לחיים האמיתיים".

מהממצאים ניתן לראות את מצב "המעבר" מרווקות לנישואין – בין שהוא יתמש או לא – כמצב חברתי לימינלי, מצב של חוסר ודאות ושל עמימות. על פי הגדרתו של טרנר (1964) הלימינליות היא מצב ביניים (between and betwix) שבו האדם עזב את מעמדו הישן אך עדיין אינו נמצא במעמד החדש, והוא בעמדת מעבר בין שני המצבים.

עוד עולה מהממצאים כי הורים רבים מאשימים את בנותיהן על רווקותן, על כישלונן למצוא בן זוג, ומייחסים להן פגמים באישיותן, המונעים מהן להתחתן. המרואיינות תיארו לחצים מסוגים שונים שיתחתנו, שמשפחותיהן, קרובי משפחה ושכנים, מפעילות עליהן בזמנים שונים

בצורות ופנים שונות. במסרים משולבים רחמים עם רכילות והטלת ספק בשמה הטוב, ולדוגמה, האשמות על אופייה של הרווקה (אגוטצנרית, בררנית) והפחדות (תישארי לבד, תמותי לבד). הבניית מעמדן החברתי של הרווקות משתקפת בביטויים הרווחים לתיאורן: דאשרה (داشره), דאירה (دايره), טאשה (طاشه), שענינם שיטוט חופשי וחוסר פיקוח, הנובעים מפחד החברה מחופש מיני. מכאן עולה כי ההאשמה שמטיחה המשפחה בבת הרווקה והטלת האחריות עליה בבחירתה שלא להינשא מרמזת על הקונפליקט בין ערכי האינדיווידואליזם לבין ערכי הקולקטיביזם המסורתיים בחברה שבה הנישואים עדיין נתפסים כחובה חברתית חד-משמעית, אך האחריות על מימוש עוברת אל הפרט.

עוד עולה מהממצאים שכל המרואיינות יצאו ללימודים האקדמיים בתמיכה ובעידוד של ההורים, שראו במהלך הזה סוג של "נשק" שעתיזו להגן על בנותיהם מתלות כלכלית בבעליהן ולהקנות להן עצמאות.

עם זאת, מצפים מהנשים שעם סיום הלימודים הן ישובו לבתי הוריהן וימשיכו לקיים את המסורת המשפחתית ההדוקה, את האימהות ואת הביתיות. סירובן של הנשים הצעירות לחזור הביתה, מגוריהן הרחק מההורים, וההימנעות מהנישואין, נתקלים בסנקציות חריפות. "נשק" ההשכלה שההורים עודדו את הבנות לרכוש, וסייעו להן בדרכן, מאפשר לנשים המשכילות להתמודד עם הלחצים ולהביע עמדה עצמאית גם בפני הוריהן ומשפחותיהן. המרואיינות תיארו את היציאה ללימודים כחויית העצמאות הראשונה שלהן, ולרובן החזרה לתלות במשפחה הפכה לבלתי אפשרית. החשיפה למערכת ערכים מודרנית, הנתפסת כמתקדמת יותר ו"מפתה", חיזקה ואיפשרה את רצונן לעצמאות כלכלית. המרואיינות מדברות בשפת השיח המודרני על ערכים שאינם אופייניים לחברה הערבית, של עצמאות, של פרטיות ושל קריירה, של בחירה, של סירוב לשידוך, של בילויים ושל טיפול פסיכולוגי. מן הממצאים עולה היחס המורכב לנשים רווקות משכילות: כבוד והערכה, המשנים את מעמדן ואת כוח השפעתן החברתית, בצד הפחד שהן מעוררות והניסיון להכפפתן ולניתוקן.

הממצאים מצביעים כי אף שיש ההבדלים בין תיאורי הלחץ והניסיון להחזיר את הרווקות לאורח חיים שמרני יותר, ברוב המקרים (חוץ מאצל מרואיינת אחת) מתוארת הסתגלות כזו או אחרת של ההורים למציאות החדשה ולקבלה של אורח החיים השונה של בנותיהן, גם אם בלית ברירה. מכאן שההשכלה שרכשו הנשים ושינוי הערכים שלהן בעקבותיה מרחיבה את גבולות ההגדרות של אורח החיים האפשרי לנשים בכלל ולרווקות בפרט גם בעיני משפחתן וסביבתן, והמהלך של הנשים הצעירות פותח גם לסובבים אותן אפשרויות חדשות של מאזן הערכים החברתיים, כאמור, גם אם בלית ברירה.

עוד בלטו בממצאי המחקר הצורך של רוב המרואיינות בהדגשת זהותן הפלסטינית ודיווחן על הדרכים שבהן הן מגשימות ומבטאות את נאמנותן ללאום שלהן ונאבקות בכיבוש. לדעתי צורך זה קשור גם לכך שהמרואיינות אינן נשים נשואות, אשר על כן הן לא מילאו את ה"תפקיד" החברתי-הלאומי שלהן של התרומה למאזן הדמוגרפי בין המיעוט הערבי לרוב היהודי, דהיינו, הן לא ילדו ילדים. עקב כך הן נתפסות על ידי החברה שלהן באופן מסוים כ"משתפות פעולה" עם הממסד הישראלי וכ"בוגדות" בעמן. לכן ניתן לפרש את עשייתן הפוליטית של הרווקות המאוחרות המשכילות ואת מעורבותן במאבק נגד הכיבוש גם בתור ניסיון שלהן "לפצות" על ה"לקות"

במילוי התפקיד הצפוי מהן כנשים, או בתור מציאת דרך חלופית שתאפשר להן, בהיותן נשים, לתרום למאבק הלאומי שלא "באמצעות הרחם".

מהממצאים מתברר שלמרות הלחצים חברתיים והמלחמה בתופעת הרווקות המאוחרת בקרב משכילות פלסטיניות בישראל, יש לנשים האלה נראות חברתית ומעמד בעל משקל וערך, שעליו הן נאבקות ואף מצליחות לפלס את דרכן לביסוס מקומן ונוכחותן בחברה שהן שייכות אליה, וכפי שניתן לראות, מקום שאינו מובן מאליו, והוא נרכש במאבק מאתגר. בסופו של דבר, באופן פרדוקסלי במידת מה, אותה חברה שרואה ברווקות המאוחרת איום על המבנה החברתי המסורתי שלה, היא החברה המאפשרת את שגשוגן והתקדמותן של הנשים הרווקות.

